

SZÁSZ ZOLTÁN

Politika és szaktudomány között

– magyar–román történetírások egymás mellett –

Kevesen remélhették, hogy évtizedünk-re megnyílik a sajtó és a közönség Romániában a magyar történetírás előtt. Fordítva inkább volt elképzelhető. Európán túli utas vagy távoli bolygóról érkező alig-alig értené, miért indokolt örvendezni a nagy nyitottság korában egy-egy történelmi tárgyú könyv itt vagy ott megjelenő fordításán. Olyanon mint Engel Pál: *Szent István birodalma* románul. Vagy azon, hogy két valóban népszerű folyóirat, a *História* és a *Magazin Istoric* szakcikkeket cserél, sőt közös konferenciákat rendez „kényes kérdésekről”. A közép-európai utas persze tudja, átérzi, hogy térségünkben a történelem két évszázad óta harci eszköz. Román–magyar viszonyban különösen. S hogy a Szatmártól Pécsig, Budapesttől Bukarestig terjedő térben tartott közös (vagy közös részvételű) konferenciák sora még nem természetes állapot, még csak most válik azzá. Mert messziről indultunk egymás felé.

Történeszek hadiállapotban

„Fegyverzajban hallgatnak a múzsák” – tudjuk, az antik bölcseletnek a fele sem igaz, különösen nem a legmodernebb korban, ahol egymásba folyik a béke a háborúval, vagy ahol a „nem-háború” sem valódi béke, mint volt ez utoljára a hidegháborús évtizedek Európájában.

Van, amikor a múzsák csapnak fegyverzajt. A legmodernebb kor magyar és román történettudománya jórészt csatazajban bontakozott ki, az egymás elleni küzdelemben. A XIX. századi előzmények után az I. világháborút, a versailles-trianoni sokkot kísérfően a két ország érzelmi viszonyát a legtömörebben két jelmondat: a magyar „mindent vissza” és a román „egy barázdát sem” fejezte ki. Nem azt mondjuk, hogy a két állam feszült viszonyát első sorban a történészek gerjesztették. De azt igen, hogy

A modern kort népszerűsítő Dosarele Istoriei legelső száma az 1956-os magyar forradalommal foglalkozott

a modern magyar és román történetírás ifjúkorára a nemzeti szembenállás nyomta rá bélyegét, s a történészek maguk is beálltak a nemzeti fallanxokba – miközben legjobbjai szenvedtek tőle, időnként.

Tudósaink (az egész közép-kelet-európai térségben) az I. és II. világháborúban, a békekonferenciák idején, a háborúk közt és még azután is kiszolgálták a politika világának igényeit. Nyilvánosságnak szánt könyvekkel,

A nagy erdélyi román történetész-nemzedék az 1930-as évek végén

újságcikkekkel, nemzetnevelő rádióelőadásokkal, s nem egyszer diplomáciai akciókat szolgáló belső, bizalmas anyagokkal. Miként a nagy nemzetek tudományossága. Idealista széplelkek és ifjú doktoranduszok mondhatnak erről a csatasorba-állásról igencsak lesújtó kritikát, két mozzanatot azonban szem előtt kell tartani: ahogy minden tudománynak, úgy a történetírásnak is vannak összetett, sokrétű napi feladatai; a közösség égető kérdései („sorskérdései”) elől nem térhet ki – végül is ezért tart rá igényt a nemzet; végül is a történelemről írott vagy mondott kép nemzetalakító tényező volt kezdetektől. Válaszokat, – szerencsére – nem recepteket, diagnózisokat kell adnia a lehető legjobb szakmai szinten. A másik mozzanat: ahogy a mérnöki tudományokat fellendíti a háború, úgy a történettudományra is dinamizálóan, fejlesztően hat a konfliktusszituáció.

Mindkét ország történetírásának kiemelkedő korszaka az 1930-as 1940-es évek világa. Ekkorra érnek be a korábban elkezdett kutatások, forráspublikációk, a nemzeti romantika szemléletmódját meghaladó – inkább meghaladni remélő – módszertani változások, érvényesülnek az új nyugati eszmeáramlatok, részben a külföldi tapasztalatok.

A magyar tudományosság az Erdély-kutatásban, a román múlt vizsgálatában rövid idő alatt kitermelt

egy mintaszerűen képzett, tehetségben máig meg nem haladott nemzedéket. Alföldi András, Elekes Lajos, Gyóni Mátyás, Gáldi László, Tamás Lajos, Tóth Zoltán – hogy csak néhány nevet említsünk –, de mindenekelőtt Makkai László. Messze maguk mögött hagyták az elődök nemzedékét, az egyébként kitűnő Hunfalvy Pált vagy Jancsó Benedeket. Romániában még látványosabb a fejlődés, talán mert az elmaradás is nagyobb. Az öregedő óriás, Nicolae Iorga mögött és ellenében kiemelkedik Constantin C. Giurescu, Petre P. Panaitescu, valamint az Erdéllyel (is) foglalkozók egész sora, hogy a budapesti nemzedékhez tartozó Ioan Lupaş és Nicolae Drăganu követőiből csak a legfiatalabbakat, David Prodant, Ioan Mogát, Ioachim Crăciunt, Rolf Kutscherát, valamint Ştefan Pascut említsük meg.

Ennek a nemzedéknek a tragédiája mindkét oldalon ugyanabban rejlik, mint a felemelkedése: a két ország közötti éles ellentétben. Egyre jobb szakmai színvonalon megírt könyvek egyre jobban bizonyították, hogy Erdélynek Magyarországhoz, illetve Romániához kell tartoznia, amivel viszont kizártak minden közeledési lehetőséget, pláne közös munkálkodást. Pedig ez az a korszak, amikor román részről is mindinkább felismerik szakmai körökben a rég-

A 2008. májusi tanácskozás után. A két szerkesztőség a Román Akadémia Vendégházának udvarán

múltbeli magyar–román összefonódást, a román vajdaságok alapításától kezdve az intézményhálózat kiépülésén át némely szellemi hatásokig. Csakhogy a két ország köznapi történeti tudatától eltérően, a történetírásaik nem voltak szinkronban egymással. A közös történelem ezért is nem közös örökségként, hanem megosztó tényezőként hatott. A román tudományosságra – máig tartóan – ránehezedett a múlt sérelmi szemlélete, mely szerint történelme telítve volt idegen elnyomással, megaláztatással, amiből értelemszerűen Nagy-Románia 1918. évi megalakulása emelte ki végleg a nemzetet. S ezt a sérelmi alapállást táplálta a nemzeti tudatban megbúvó kisebbségi érzés éppúgy, mint a magyar oldalon gondosan kiemelt kultúrfölény propaganda történelmi dimenziója: a középkori magyar nagyhatalom túlhangsúlyozása, vagy annak súlykolása – ami persze bizonyos korszakokra realitás –, hogy a magyarság inkább hatott a románságra, mint fordítva. Végül különbség volt az is, hogy a forrásfeltárás terén a román történetírás most sietett pótolni a magyarhoz képest is megélő elmaradását. Szakmai szempontból ugyan a magyar történészek voltak előnyösebb helyzetben, a nemzetközi tudományos világ, a nemzetközi diplomácia is az Erdély körüli vita megítélésében azonban

inkább a hatalmi politika kontinentális szempontjai szerint mérlegelt – amikor egyáltalán foglalkozott a kérdéssel.

A világháború kitörése körüli időkben aztán még erősebben összezárt történettudomány és politika. Impozáns kiadványok sora látott napvilágot mindkét oldalon a haza és méginkább a külföld meggyőzésére, s mind címében viselte az Erdély, La Transylvanie, Siebenbürgen hívószót. A második bécsi döntés – Észak-Erdély 1940. évi visszacsatolása – után pedig csak tovább romlott a két ország viszonya, még a kölcsönös könyveszerzés is akadozott. Olyan mélypont volt az 1940–1945 közötti időszak, amit már nem is lehet alulmúlni.

És mégis. Minden elkötelezettség mellett a szakszerűség mégiscsak korlátozta a politikum korlátlan behatolását. Hogy csak két magyar példánál maradjunk: a Gáldi László és Makkai László által 1940-ben szerkesztett *A románok története* című művel tárgyi-lagossági törekvései miatt még a tudós miniszterelnök, Teleki Pál sem volt megelégedve. Mikó Imre *Huszonkét év* című 1941-ben kiadott monográfiáját, amely az erdélyi román uralom kisebbségpolitikáját, az ottani magyar közéletet vázolta fel, noha igazán kényes kérdéssről szólt ez is, a Kolozsvárról Nagyszebenbe menekült román történészek folyóirata elismeréssel fogadta.

Ezek csak jelzései annak, hogy a legnehezebb időkben is fel-felbukkantak a konfrontáció mellett, ha nem a kooperáció, de legalább a kölcsönös megismerés és egymás méltányolásának igényei.

A nagy ígéret

A nacionalizmusokból való kiábrándulás a második világhézag után értelmiségi körökben erősebb volt, mint ma gondolnánk. A múlt eszmei feldolgozására, kritikai vizsgálatára azonban térségünkben nem került sor. A Szovjetunió nyomása alatt megszülető új rendszerek a múlttal való teljes szakítást és egy egészen új, nemzeti feszültségektől mentes világot ígértek – azonnalra. A kommunista politika záróvonalat húzott a „sötét múlt” és a „ragyogó jövő” közé, megtagadva az érdemi történeti kontinuitást.

A magyar–román nemzeti ellentétek két évszázadát nem kritikai vizsgálat alá vetették, hanem – mint az osztályuralom fenntartását szolgáló burzsoá nacionalizmus következményét – tudatosan felejtésre ítélték. A polgárságot (burzsoáziát) kiiktatva népből és nemzetből, felmentették a „dolgozók közösségét” a múlt minden bűne, ballasztja alól. Sajnos túl olcsó huszárvágás volt ez. Persze ebben sem volt teljesen egyforma a két nemzet historikusainak a megnyilvánulása. A megelőző krízisévtizedet is közelről ismerő Makkai László 1948-ban kiadta a *Magyar–román közös múlt* című könyvét, amely nem csak az utóbbi idők (jórészt saját) kutatásainak kitűnő szintézise, hanem nagy igényű, példamutató kísérlet a nacionalista nézőponttal való szakításra. Nem volt román követője, sem vitapartnere; idővel még a könyv is eltűnt könyvtárainkból. Habent sua fata libelli...

A proletár internacionalizmus nagyobb dicsőségére 1948-tól az ún. népi demokratikus országok oly mértékben bezárkóztak, autarkióra rendezkedtek be, mint amiről egy hajdani „burzsoá nacionalista” talán álmodni sem mert. A totális nemzetállamot ugyanis éppen az elzárkózás megszűntét hirdető ideológia jegyében, vörös színben teremtték meg. Velejárója volt az izolációnak, hogy az utazás, a tudományos csere, de még a pártajtó határokon áti forgalma is a Horthy–Antonescu-kori szint alá zuhant, amit még Rákosi Mátyás is éppen ezzel a példával tett szóvá bukaresti elvtársánál, Gheorghiu-Dejnél. A történeti kérdések nyílt vagy közös vitája helyett a tetszetős népi bölcsesség lett az iránymutató: „mindenki söpörjön a saját háza előtt”!

Ez a rendszerváltás csak tovább távolította egymástól a magyar és román történetírást, miközben egymásról rossz szó nem hangzott el, s a határ két ol-

dalán megjelenő művek telve voltak hasonló mondatokkal. Csakhogy ezek nem a szakkutatásból, hanem az ideológiából szüremkedtek a könyvekbe. Az ideológiai egységesítés azonban nem zárta el a különböző utakat a múlt bemutatásában. Bő fél évtizeden át a román párt olyan kemény, egyenesen megalázó multszemléletet és szovjet-szláv apológiát tett kötelezővé az oktatásban, propagandában, hogy – ma már nehéz ezt elhinni – ahhoz képest a Révai-féle történetiszemlélet tömény magyar nacionalizmusnak minősíthető.

Míg Magyarországon 1945-től visszatérően, s különböző színvonalon ugyan, de állandóan foglalkoztak a nagy nyilvánosság előtt is, népszerűsítő munkákban is a legújabb kor, a Horthy-rendszer, a szélsőjobboldal, a világháború, a deportálások kérdésével, Romániában már II. Károly diktatúrájáról is alig ejtettek szót, a Vaszgárdáról, Antonescu rezsimjéről végképp nem – mindezek elképesztően rövid pár sorba szorultak a tankönyvekben. A polgári kor olyan nemzeti nagyjainak a neve, mint Iuliu Maniu valóságos tabu volt, nyilván azért is, mert börtönben ült, ott is halt meg. S a hasonló sorsú Gheorghe Brătianu miatt az ő ősei is kiszorultak a történelemből, ami olyan, mintha nálunk mondjuk Szemere Bertalan vagy Andrássy Gyula nevét tiltották volna be.

1954-ben már ott tartottak, hogy feladják a dáko-román kontinuitást, mint a románság eredetének „egyetlen igaz és mértékadó” magyarázatát. A bizalmas szaktanácskozáson végül is nem került sor erre a szakításra. Bármennyire téves – e sorok írója szerint is – a kontinuitáselmélet, egy nemzet eredetlegendáját nem szerencsés és talán nem is eredményes parancsszóval betiltani. Mi magyarok sem rendeleti úton váltunk meg a tetszetős hun–magyar eredetmitosztól.

Azért kellett ez a hosszabb történeti exkúrsus, hogy jobban meg lehessen érteni a román nacionalizmus pszichológiáját, kialakulásának előzményeit.

A többi már jobban ismert a mai nemzedékek előtt. 1956, a magyar forradalom után hamarosan megkezdődött a szocialista tábor „szétfejlődése”. Magyarországon „a nacionalizmus elleni harc”, míg Romániában az ún. nemzeti kommunizmus bezárkózást is magával hozó politikája volt a meghatározó. Nyíltan beismerni a távolodást persze nem lehetett, éppen a feszültségek elhárítására-mérséklésére jött létre 1971-ben a Magyar–Román Történész Vegyesbizottság, amely azonban csak a kapcsolatok minimumát tudhatta biztosítani.

Az aradi 1848–49-es emlékműpáros a közös múlt jelképe*

Miután a múzsák csaptak fegyverzajt

Az 1970-es évektől elég látványos historikus-háború folyt a két ország között. Ma már tudott, hogy a történészek ebben nem voltak igazán önmaguk, hanem amolyan partizánalakulat, amelynek elvben igen nagy a mozgástere, sorsa mégis a nagyobb erők függvénye. Egy kötelező harmonizáló szemléletmód azt írja elő, hogy úgy fogalmazzunk: mindkét oldalon támadó történeti művek jelentek meg. Azonban szó sem volt holmi 50 : 50 arányú agresszió-megoszlásáról. Ahogy a Ceaușescu-rendszer elveszítette nyugati nagy megbecsülését, és „megvalósításai” kudarcba fordultak, úgy lett egyre nagyobb szüksége az „ostromlott erőd” pszichózis fenntartására, s mivel a valódi ellenfélnek vélt nagy Szovjetuniót élesen bírálni nem lehetett, pótlékkul a „magyar veszedelmet” húzták elő a bűvészsákból. A pártbürokrácia igyekezett a „Horthy-fasizmust”, illetve „irredentizmust” a marxizáló, de inkább csak kozmopolitább magyar történetírásra s a mögé gondolt budapesti kormánypolitikára ráragasztani. 1983-ban a történész vegyesbizottság működését is felfüggesztették, egy sor megjelent munka goromba hangvételével is kitűnt; igaz, ebben egyes román írók tehetségesebbnek bizonyultak a történészeknél. Az 1986 végén általunk kiadott, nem vagdalkozásnak, de válasznak szánt *Erdély történetét* Bukarestben akkora tűz fogadta, mint ha Romániát agresszió érte volna. S ebben élen jártak a történészek. Csakhogy akkor már Magyarorszá-

gon is világos volt, hogy szomszédunk történészei emberileg milyen megalázó, kiszolgáltatott helyzetben vannak – még ha egyikük-másikuk haszonélvezője ennek. Nem egyszer mások átírták szövegeiket. Megintcsak külön úton járt a két ország. Azt viszont senki sem tudta, különösen a „kremlinológusok” nem, hogy három év múltán teljesen új korszak kezdődik Bukarestben is.

A történelem összeköti a magyarokat és románokat. Vegyük tudomásul, hogy az ellentétek is. A politika és a történetírás inkább elválasztóan hat

– próbáltuk érzékeltetni. A rendszerváltás óta a román történetírás ma nyitottabb, színesebb, mint a magyar. Nyitott Magyarország irányában is.

Ebben a múltbeli és jelen közegben helyezkedik el a *Magazin Istoric*, amely 1967. évi alapításakor – az még a román fejlődésnek egy jó időszaka volt – halatlan hiányokat, mulasztásokat pótol. Első számát többszöri nekifutással 400 ezer (!) példányban nyomták ki. Ez hozta emberközelbe, személyek, cselekmények megjelenítésével, emlékiratok részleteivel az addig fűrészpontos pártzsargonba szorított csak heroizáló történelmet. Talán még nem tudták, hogy ők „hétköznapi történetét is” csinálják. Még nincs itt az ideje e lap története tárgyilagos elemzésének. A történeti igazságnak tartozunk azonban annak leszögezésével, hogy a rendszerváltás óta az új főszerkesztő: Dorin Matei, de a szerkesztőbizottság nagyságai, Dan Berindei, Dinu Giurescu, Ion Aurel Pop is visszatérően szorgalmazzák a magyar kapcsolatokat. Az ő és Glatz Ferenc kezdeményezéséből nőtt ki a múlt évi bukaresti és az idej budapesti konferencia, amely persze jelentőségében túlmutat a *História* és a *Magazin Istoric* hátsábjain. A II. világháború folyamatainak és eseményeinek megvitatása (magyar–román vonatkozásban) az idej közös konferencián megmutatta, hogy még a legkeservebb évekről is lehet, sikerülhet valóságos, értékes tanácskozást barátián lefolytatni – nem diplomata módra. Biztos, hogy ez a lelkeken is könnyít.

Szó sincs róla, hogy valamilyen divatos EU-eufóriában a mélyben is gyorsan fel lehetne oldani a rögzült nemzeti feszültségeket. De kétségtelen, hogy minden bajok ellenére ritka kegyelmi pillanat a mostani. Meg kell ragadni mindenkinek. A történészeknek is. ■

*A képen a román forradalmárok emlékére nemrég állított diadalív, illetve a Szabadság-szobor látható. Utóbbi Zala György alkotása, 1890-ben avatták fel az aradi vértanúk emlékére. 1925-ben eltávolították, sokáig az aradi várban őrizték. 2004-ben a román kormány végül beleegyezett, hogy újra felállítsák a román–magyar megbékélés emlékparkjában.